

Özel Koleksiyondaki Bir Halının Kaynağı Hakkında Araştırma

Didem ATİŞ ÖZHEKİM*

ÖZ

Koleksiyoncularda, halı mağazalarında ve alan araştırmalarında karşılaşılan en büyük problemlerden başlıcaları; bulunan örneğin doğru bir şekilde teknik analizinin yapılması, desen ve motiflerinin tanımlanması ve bu bilgilerin ışığında halının bir gruba aidiyetinin saptanmasıdır. Bir koleksiyonerin evinde tespit edilen bir örneğin gerekli analizleri yapıldıktan sonra; "bahçe" desenli İran halısı olduğu anlaşılmıştır. Yazılı kaynaklara göre en eski örneklerinin 16. yüzyıla ait olduğu bilinen fakat bu yüzyıla ait örneklerin günümüze ulaşmadığı özel bir gruptur. Günümüze ulaşabilen örnekler 18. ve 19. yüzyıllara aittir. İran'da bu tür bahçeler *chaḥar baġh* (dört bahçe) ismiyle tanımlanmaktadır. Klasik İran halılarının arasında yüzey kompozisyon planı açısından çok farklı özellikler göstermektedir. "Bahçe" desenli halılar; tarihi bahçe tasarımlarının İslam dini ile olan sentezinin sonucunu sunduğu için tüm araştırmacılar için önemli bir örneği oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halı, İran halıları, bahçe deseni, halı analizi.

ABSTRACT

A Study for the Origin of a Carpet in a Private Collection

There are three main problems in carpet collections, carpet markets or area searches, namely, making a true technical analysis, defining the motifs and designs and identifying the group that the carpet belongs to. After a carpet was found in a collector's house and the technical analysis was made, we understood that it was an Iranian "garden" design carpet. According to the written documents, the oldest Iranian "garden" design carpets were dated back the 16th century. But there is not sample of such 16th century carpets today. Since only the 18th and 19th century samples can be found, such a carpet is highly special. These gardens in Iran are called as the *chaḥar baġh* (four gardens). The surface composition plans of these carpets are different from the classical Iran carpets. The "Garden" design carpets show both ancient garden designs and Islamic garden ideas (Heaven Garden); and in these sense they are very important for the researchers.

Key Words: Carpet, Persian carpets, the garden design, the carpet's technical data.

* Yrd. Doç., Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü / İSTANBUL, e-posta: didematis@gmail.com

Halı sanatında bir örneğin kaynakları araştırılırken; gerek koleksiyoncularda gerekse alan araştırmalarında karşılaşılan en büyük problemlerden başlıcaları; bulunan örneğin doğru bir şekilde teknik analizinin yapılması, desen ve motiflerinin tanımlanması ve bu bilgilerin ışığında halının bir gruba aidiyetinin saptanmasıdır.

Halı örneklerinin tespiti ve kaynak sorunu hakkında araştırma yapılırken; Alman Lisesi emekli tarih öğretmeni Sayın Cahide Atakul'un (84 yaşında) evinde diğer koleksiyonlarının arasında bir halı ile karşılaşmıştır. Sayın Atakul, halıyı 60 yıl önce bir müzayededen 1100 Türk lirasına aldığını ve bu kadar sene içinde kendi halısına benzeyen başka bir halıyla karşılaşmadığını belirtmiştir. Kendisinin çekincesi çok değerli olduğunun tahmin ettiği bu halının, hiçbir belirgin sınıflandırması olmadığı için; öldükten sonra yok olup gitmesi idi.

Bu nedenle örneğin teknik analizi, desen araştırması ve kaynaklarına ait bir araştırma başlatılmıştır. Bu sıralamaya göre halı incelendiğinde; ilk önce halının ön ve arka yüzünün belgelenmesiyle çalışmaya başlanır (Resim 1, 2).

Resim 1: Halının ön yüzü.

Resim 2: Halının arka yüzü.

Ardından halının teknik analizleri yapılır. Buna göre elimizdeki örneğin teknik analizi şöyledir:

Halının boyutları: 178 x 280 cm.

Halının tipi: Taban halısı.

Düğüm tipi: İran düğümü.

Dm'deki ilme sayısı: 24

Dm'deki ilme sırası: 42

Çözgü malzemesi: Beyaz pamuk, S büküm.

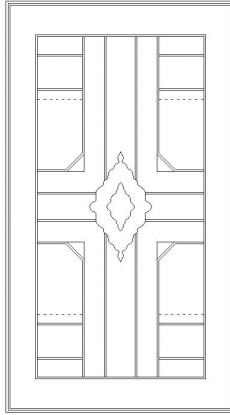
Atkı malzemesi: Beyaz pamuk, 2 sıra.

İlme malzemesi: Yün.

Halı kilimi: 1 cm.

Kenar kilimi: 2 çözgü teli.

Halının yüzey kompozisyon planı; teknik analizlerden sonra sağlam veriler elde edinilebilen bir diğer basamaktır (Çizim 1). Halı, ortasındaki büyük madalyon ve dikdörtgen bordürlerle dört ana alana bölünmüştür. Her bir dikdörtgen alan, kendi içinde üç dikdörtgen planlı alana ayrılmıştır. Bunlardan birinin içinde bir kartuş deseni, diğer ikisinde ise bitkisel motifler bulunmaktadır. Bu alanı geniş bir bordür "L" şeklinde çevrelemektedir. En dış bordür bitkisel motiflerin tekrarı ile oluşturulmuştur.

Çizim 1: Halının yüzey kompozisyon planı.

Bu aşamadan sonra halının boyut, yüzey kompozisyon planı, kalite ve motifleri bakımından karşılaştırmaları yapılır. Elimizdeki örnek bu açıdan incelendiğinde; tarihi çok eskilere dayanan çeşitli örnekler tespit edilmiştir.

İlk örnek Resim 3'de görülen halıdır. New York'ta Juseph Mc Millan koleksiyonunda bulunmaktadır. Boyutları 180 x 248 cm. olan bir İran halısıdır¹. "Bahçe" desenli İran halısı olarak tanımlanmaktadır. Halı yüzey kompozisyon planı açısından incelendiğinde; zeminin ortasında büyük kare bir madalyon bulunmaktadır. Madalyondan dört yöne doğru çıkan dikdörtgen alanlar, zemini dikdörtgen planlı dört alana bölmektedir. Her bir dikdörtgen

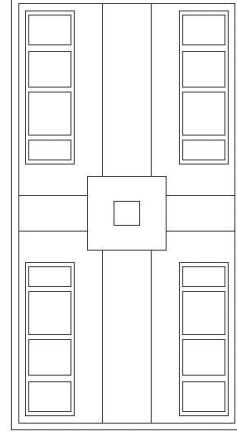
1 www.persia.org/Images/Persian_Carpet/old_jpg1.html, (14.12.2008).

alanın içi ise; tekrar dörde bölünmüştür. İçleri bitkisel motiflerle doldurulmuştur.

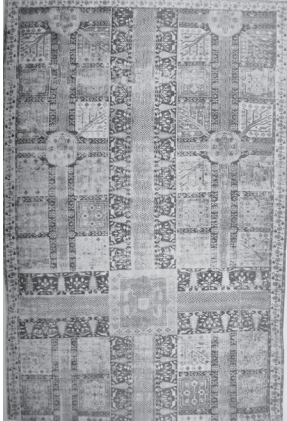

Resim 3: Mc Mullan koleksiyonundaki halı.

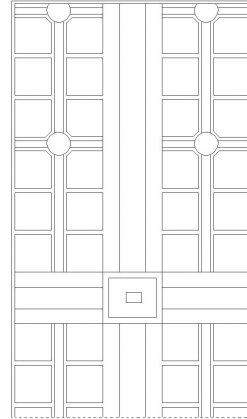

Çizim 2: Mc Mullan koleksiyonundaki halının yüzey kompozisyon planı.

İkinci örnek; yaklaşık 1700'e tarihlendirilen bir kuzey-batı İran halısı örneğidir (Resim 4).² Halının günümüze kadar ulaşan bölümündeki yüzey kompozisyon planında, merkezde kare planlı madalyon vardır. Madalyondan çıkan ince bordürler, zemini dört ana plana bölmektedir. Bu planlardan her birinin ortasında dairesel formlu birer madalyon ve onu çevreleyen altı kare alan bulunmaktadır. Tüm bu alanların içi bitkisel motiflerle doldurulmuştur.

Resim 4: Yaklaşık 1700 tarihli halı.

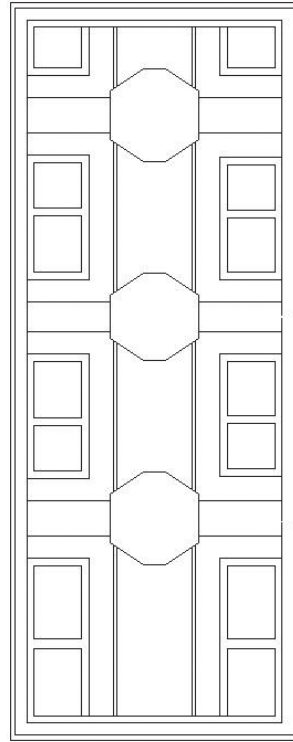
Çizim 3: Resim 4'deki halının yüzey kompozisyon planı.

2 Erdmann, K. (1985), *Der Orientalische Knüppteppich*, s. 123.

Üçüncü örnek; yaklaşık olarak 1800 yıllara tarihlendirilen bir İran halısıdır (Resim 5).³ Çözgü ve atkı iplikleri pamuk, ilme iplikleri yün olan halının boyutları 233,68 x 556,26 cm'dir. Zemin alanının ortasında üç madalyon yerleştirilmiştir. Bu madalyonlardan çıkan ve birbiriyle birleşen bordürlerle sekiz ayrı zemin elde edilmiştir. Dikdörtgen planlı zeminlerin içlerinde halının dış bordürlerine birleşik iki kare alan bulunmaktadır. İçleri çiçek motifleriyle doldurulmuştur.

Resim 5: 1800 tarihli halı.

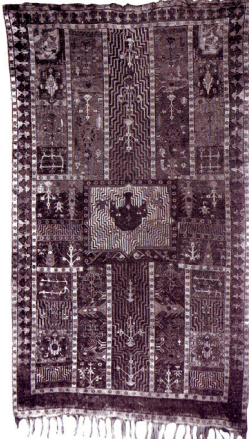

Çizim 4: 1800 tarihli halının yüzey kompozisyon planı.

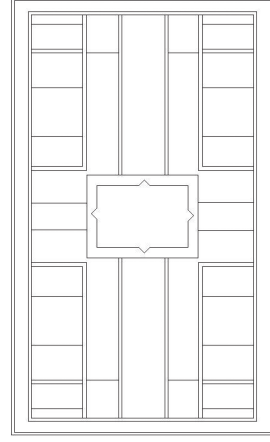
Dördüncü örnek; 18. yüzyıla ait bir İran halısıdır. 178 x 310 cm boyutlarındadır (Resim 6).⁴ Zeminin ortasında dikdörtgen bir madalyon bulunmaktadır. Madalyondan çıkışlı dört dikdörtgen bordür, zemini dört alana bölmektedir. İçleri bitkisel kaynaklı motiflerle desenlendirilmiştir.

3 Erdmann, K. (1970), *Seven Hundred Years of Oriental Carpets*, s. 69.

4 Schlosser, I. (1979), *Der Schöne Teppich in Orient und Okzident*, Historische Teppiche, plate 62.

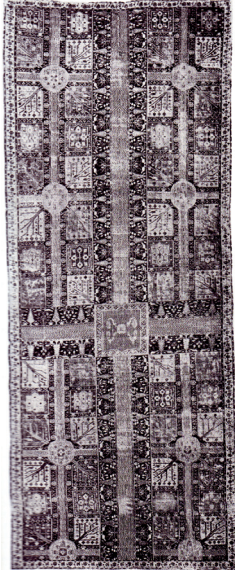

Resim 6: 18. yüzyıl İran halısı.

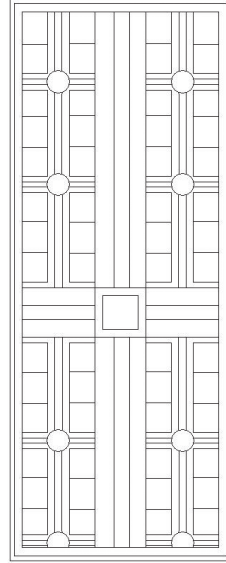

Çizim 5: 18. yüzyıl İran halısının yüzey kompozisyon planı.

Bir diğer tarihi örnek de 18. yüzyıla ait bir halıdır (Resim 7).⁵ Yüzey kompozisyon planı Resim 4, Çizim 3'deki halı ile hemen hemen aynı özellikleri taşımaktadır.

Resim 7: 18. yüzyıl İran halısı.

Çizim 6: 18. yüzyıl İran halısının yüzey kompozisyon planı.

5 Erdmann, K. (1970), *Seven Hundred Years of Oriental Carpets*, s. 67.

Resim 8’de detayı görülen örnek 18. yüzyıldan kalmış İran’da dokunmuş Kürt “bahçe desenli” halısıdır. 266,7 x 822,96 cm boyutlarındadır.⁶ Halının görülen bölümünde iki madalyon bulunmaktadır. Madalyonlardan çıkan bordürler zemini dikdörtgen alanlara bölmektedir. Bu bölümlerden her birinin içine dış bordür alanına yaslı olacak şekilde, ikişer kare alan yer almaktadır. Kare alanların birinde kartuş, diğerinde bitkisel motifler vardır.

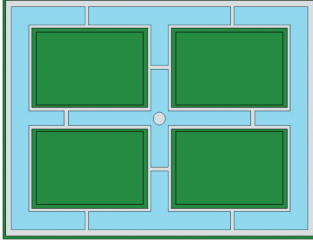

Resim 8: 18. yüzyıl İran halısı detayı.

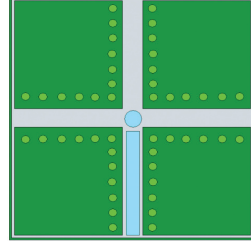
Klasik İran halılarından ayrılan ve farklı bir yüzey kompozisyon planına sahip olan “bahçe” desenli İran halılarının kaynakları araştırıldığında; kaynaklarının neredeyse çok eski tarihlere kadar geri gittiği saptanmıştır.

İran’da bu tür bahçeler “chahar bagh” (dört bahçe) ismiyle tanımlanmaktadır. “Chahar” Farsçada dört; “bagh” ise bahçe demektir. “Chahar bagh”ın temelinde alanın en ortasında balık ve ördeklerin bulunduğu fiskiyeli bir havuz vardır. Bundan çıkan dik açılı dört su kanalından sular akar. Bazılarında diğer su kanalları bahçe duvarını çevreler. Böylece bahçe dört bölüme ayrılmış olur. Kanalların ve bahçe duvarlarının kenarlarında da ağaçlar, çiçekler bulunmaktadır (bkz. Bennett (1972), Erdmann (1970), Genç (2002)). Belli başlı bahçe planları ise şöyledir:

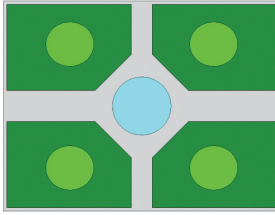
6 Bennett, I. (1972), *Book of Oriental Carpets*, s.34.

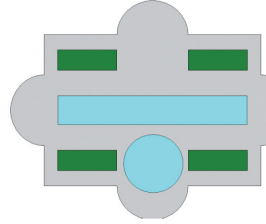
Resim 9a: Chahar Bagh planı.

Resim 9b: Chahar Bagh planı.

Resim 9c: Chahar Bagh planı.

Resim 9d: Chahar Bagh planı.⁷

Bu planda yapılan bahçelerin Asya'dan Avrupa'ya birçok örneği bulunması yanında; İran'da 17. yüzyıldan sonra görülen ve özel bir grup oluşturan "bahçeli" halılarda özellikle vurgulanarak kullanılmıştır.

Klasik "bahçe" desenli İran halılarının ortasında bir madalyon vardır. Bu madalyon içinde balık ve ördeklerin yer aldığı havuzu veya bir köşkü sembolize eder. Madalyondan dört kenara doğru uzayan geometrik alanların içlerinde mavi – bej çizgilerle vurgulanmış su kanalları bulunur. Zaman zaman bu bölümlerde de balıklar görülür.

Bu kavrama bağlı olarak üretilmiş olan "bahçe" desenli İran halı örnekleri tarihsel olarak 16. yüzyıla kadar geri gitmesine rağmen; günümüze ulaşan örnekler genellikle 18. ve 19. yüzyıllara aittir.

Halıların yazılı kaynaklarda ve resimlerde belgelenen tarihi bahçe tasarımları ile yakın bağlantısı vardır. Yazılı kaynaklara göre bilinen en eski bahçe tasarımı, Babil Kralı II. Nebukhadnezzar'ın eşi için yaptırmış olduğu Babil'in Asma Bahçeleri'dir. Babil Kraliyet Sarayı'nda yapılmış olan bahçe ile ilgili olarak ne yazık ki günümüze görsel bir veri ulaşmamıştır. Antik Mısır papyruslerinden günümüze ulaşanlar arasında ise Mısır bahçelerini tasvir eden resimler bulunmaktadır. Bunlarda bitkiler ve hayvanlar son derece gerçekçi gözle aktarılmışlardır. Günümüzde British Museum'da bulunan ve yaklaşık İÖ 1350 yılına tarihlendirilen bir bahçe resmi dönemin özelliklerini vurgulaması açısından önemli bir belgedir (Resim 10).

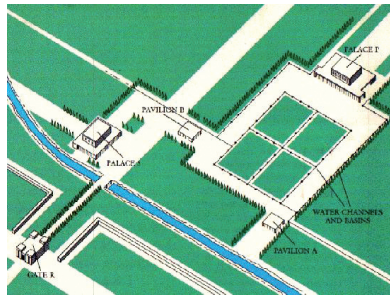
7 www.reep.org/islamic-gardens/design-chaharbagh layout, (15.10.2007).

Resim 10: Mısır bahçe resmi.⁸

Resimde içi balıklar ve kuşlarla dolu bir havuzun etrafı, ağaçlarla çevrili olarak resmedilmiştir. Kendinden sonraki dönemleri etkilemesi bakımından önem taşıyan Mısır bahçelerinde plan; gerek korunma zorunluluğu gerekse iklim özellikleri nedeniyle dört köşeli olup, yüksek duvarlarla çevrelenmiştir.

İslamiyet'in yükselişi ile birlikte Arabistan'dan İran, Hindistan ve İspanya'ya yeni bir bahçe anlayışı yayılmaya başlamıştır. Müslümanlar İran'ı fethettiklerinde, bahçe planlarından çok etkilenmişlerdir. Bunun nedeni ise, İslam dininin cennet kavramı ile tamamen örtüşmesidir. Su kanalları; Cennet'teki dört nehri, bahçeler ise; Cennet bahçelerini sembolize etmektedir. Hatta Marco Polo gerçek bir İran bahçesini tanımlarken; dünyanın en iyi meyve ağaçlarının ve dört su pınarının bulunduğunu aktarır. Hatta bu pınarların birinden şarap, diğerinden süt, üçüncüsünden bal ve sonuncusundan da su aktığını belirtir.⁹ Bu bahçe tipine aynı zamanda "Cennet Bahçesi" de denilmiştir.¹⁰ Tüm İslam bahçelerinde olmasa bile, büyük bir çoğunluğunda görülen ünlü bir bahçe planıdır. Örneklenirse;

Büyük Pers Kralı Cyrus II'nin içinde iki saray barındıran bahçesi de bu yeni anlayışı yansıtmaktadır (Resim 11).

Resim 11: Pers Kralı Cyrus II'nin bahçe planı.¹¹

8 www.britishmuseum.org/garden_pool_fragment, (21.10.2007).

9 History of Garden Design / The Persian Carpet Influence, www.superbherbs.net/design, (15.10.2007).

10 Alia, F. H (1999). "Overview of Islamic Garden", www.suite101.com, (18.10.2007).

11 www.oznet.net/cyrus/paradise, (15.10.2007).

1651-1653 yılları arasında inşa edilen Taj Mahal'in türbe ve bahçesinin yerleşim planı da bu etkinin izlerini taşımaktadır (Resim 12).

Resim 12: Taj Mahal'in bahçesinin görünümü.¹²

İncelenen halıdaki motif ve desen özelliklerine geri dönersek; zemin ve bordürde kullanılan motifler "bahçe" desenli İran halıları ile örtüştüğü görülmektedir. "Bahçe desenli halılar, bol çiçekli patika ve süslü havuzlarla ayrılmış Antik Pers bahçelerine dayanmaktadır. Bazen bir saray bahçesinin yukardan görünüşünü betimlerken, genellikle bahçe bitki ve yaprakların iç içe geçmesinden oluşmaktadır."¹³ Şöyle ki; madalyon bir köşkü (Resim 13), madalyondan dört yöne çıkan iç bordürler su kanallarını (Resim 14), içindeki motifler balıkları (Resim 15) ve ördekleri sembolize etmektedir. Halının zemininde su kanalları ile dört büyük alana bölünen dikdörtgen paftalarda ise (Resim 16); çiçek tarhları (Resim 17), yürüyüş yolları (Resim 18) ve dinlenme alanlarını sembolize eden desenler yerleştirilmiştir (Resim 19). Halının bordüründe; yüksek duvarları sembolize eden tığ motifleri ile ağaç ve çeşitli bitki motifleri kullanılmıştır (Resim 20).

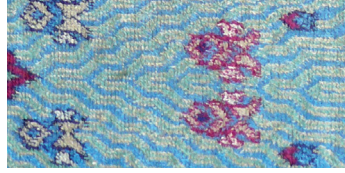
Resim 13: Halının madalyonu.

12 www.taj-mahal.net, (21.10.2007).

13 Kaleli Çavdar, Z (2007), *İran Halılarında Kullanılan Desen ve Kompozisyon Özellikleri*, s.145.

Resim 14: Madalyondan çıkan iç bordür deseni.

Resim 15: İç bordürdeki balık motifleri.

Resim 16: Halının zemininden detay.

Resim 17: Çiçek tarhi.

Resim 18: Yürüyüş yolundan detay.

Resim 19: Dinlenme alanını sembolize eden kartuş deseni.

Resim 20: Halının bordüründeki ağaç ve çiçekler.

Görsel örnekleri Mısır sanatına kadar geri giden tarihi bahçe tasarımlarının İslam dini ile olan sentezi sonucunda yaratılan İran “bahçe” desenli halılar; hem eski bahçe tasarımlarını gerçekçi bir gözle yansıtması, hem de İslam dininin “Cennet” kavramını motiflerle¹⁴ sembolize etmesi nedeniyle çok önemli bir grubu oluşturmaktadırlar. İncelenen örneğin “bahçe” desenli bir İran halısı olduğu karşılaştırmalı örneklerle ortaya konulmuştur. 16. yüzyıldan itibaren örnekleri olan, fakat en eski örneklerinin günümüze ulaşmayan bu halı grubu İran halıları arasında özel bir grubu oluşturmaktadırlar. En yoğun olarak 18. ve 19. yüzyılda dokunmuşlardır. Gerek yazılı kaynaklarda, gerekse koleksiyoncularla yapılan görüşmelerde 20. yüzyıla ait bir örnek bulunamamıştır. İran’da üretilen “bahçe” desenli halılar, yeni araştırmacıların sadece kaynak yayınlarda görebileceği bir grubu oluşturmakla birlikte, günümüzde ancak koleksiyonerlerin titiz çabaları tarafından yok olmaktan kurtulmaktadır.

Kaynaklar

- Alia, F. H (1999), “Overviev of Islamic Garden”, www.suite101.com, (18.10.2007)
- Bennett, I. (1972), *Book of Oriental Carpets*, London, Hamlyn Publishing, s. 49-80.
- Erdmann, K. (1970), *Seven Hundred Years of Oriental Carpets*, London:Faber and Faber Limited, s. 66-70.
- Erdmann, K. (1985), *Der Orientalische Knüpfteppich: Versus Einer Darstellung Seiner Geschichte*, München: Wasmuth Ernst Verlag (Gebundese Ausgabe), s. 32-47.
- Genç, G. (2002), “Geçmişten Günümüze Bahçelerde Yaşam Kültürü”, *Antik ve Dekor*, S.70, Nisan Mayıs, Antik A.Ş., s. 136-149.
- Kaleli Çavdar, Z, (2007), “İran Halılarında Kullanılan Desen ve Kompozisyon Özellikleri”, *1. Uluslararası Türk El Dokumaları Kongresi*, S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 143-150.
- Schlosser, I. (1979), *Der Schöne Teppich in Orient Und Okzident*, München: Taschenbuch Verlag GmhH & Co. Kg., s. 37-54, Historische Teppiche plate. 29-72.
- www.persia.org/Images/Persian_Carpet/old_jpg1.html, (14.12.2008)
- [www.reep.org/islamic-gardens/design-chaharbagh layout](http://www.reep.org/islamic-gardens/design-chaharbagh_layout), (15.10.2007)
- www.britishmuseum.org/garden_pool_fragment, (21.10.2007)
- www.superbherbs.net/design, “History of Garden Design / The Persian Carpet Influence”, (15.10.2007)
- www.oznet.net/cyrus/paradise, (15.10.2007)
- www.taj-mahal.net, (21.10.2007)

14 Alia, F. H (1999), “Overviev of Islamic Garden”, www.suite101.com, (11.12.2008).